

॥ ઓં શ્રીપરમાત્મને નમઃ ॥
 ॥ અથ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥
 ॥ ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગ યોગઃ ॥

અર્જુન ઉવાચ

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ ક્ષેત્રં ક્ષેત્રજ્ઞમેવ ચ ।
 એતદ્વેદિતુમિચ્છામિ જ્ઞાનં જ્ઞેયં ચ કેશવ ॥ ૧૩-૧॥

શ્રીભગવાનુવાચ

ઈદં શરીરં કૌન્તેય ક્ષેત્રમિત્યભિધીયતે ।
 એતદ્યો વેત્તિ તં પ્રાહુઃ ક્ષેત્રજ્ઞ ઈતિ તદ્વિદઃ ॥ ૧૩-૨॥

ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિ માં વિદ્ધિ સર્વક્ષેત્રેષુ ભારત ।
 ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોર્જ્ઞાનં યતજ્ઞાનં મતં મમ ॥ ૧૩-૩॥

તત્ક્ષેત્રં યચ્ચ યાદૃકચ ચદ્વિકારિ યતશ્ચ યત્ ।
 સ ચ યો યત્પ્રભાવશ્ચ તત્સમાસેન મે શૃણુ ॥ ૧૩-૪॥

ઋષિભિર્બહુધા ગીતં છન્દોભિર્વિવિધૈઃ પૃથક્ ।
 બ્રહ્મસૂત્રપદૈશ્ચૈવ હેતુમદ્ભિર્વિનિશ્ચિતૈઃ ॥ ૧૩-૫॥

મહાભૂતાન્યહક્કારઃ બુદ્ધિરવ્યક્તમેવ ચ ।
 ઈન્દ્રિયાણિ દશૈકં ચ પચ્ચ ચેન્દ્રિયગોચરાઃ ॥ ૧૩-૬॥

ઈચ્છા દ્વેષઃ સુખં દુઃખં સજ્જાતશ્ચેતના ધૃતિઃ ।
 એતત્ક્ષેત્રં સમાસેન સવિકારમુદાહૃતમ્ ॥ ૧૩-૭॥

અમાનિત્વમદમ્ભિત્વમ્ અહિંસા ક્ષાન્તિરાજવમ્ ।
આચાર્યોપાસનં શૌચં સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહઃ ॥ ૧૩-૮॥

ઈન્દ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્યમ્ અનહક્કાર એવ ચ ।
જન્મમૃત્યુજરાવ્યાધિ દુઃખદોષાનુદર્શનમ્ ॥ ૧૩-૯॥

અસક્તિરનભિષ્વજ્ઞઃ પુત્રદારગૃહાદિષુ ।
નિત્યં ચ સમચિત્તત્વમ્ ઈષ્ટાનિષ્ઠોપપત્તિષુ ॥ ૧૩-૧૦॥

મયિ ચાનન્યયોગેન ભક્તિરવ્યભિચારિણી ।
વિવિકતદેશસેવિત્વમ્ અરતિર્જનસંસદ્ધિ ॥ ૧૩-૧૧॥

અધ્યાત્મજ્ઞાનનિત્યત્વં તત્ત્વજ્ઞાનાર્થદર્શનમ્ ।
એતજ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમ્ અજ્ઞાનં ચદતોઽન્યથા ॥ ૧૩-૧૨॥

જ્ઞેયં ચતત્પ્રવક્ષ્યામિ ચજ્ઞાત્વાઽમૃતમશ્વતે ।
અનાદિમત્પરં બ્રહ્મ ન સત્તજ્ઞાસદુચ્યતે ॥ ૧૩-૧૩॥

સર્વતઃ પાણિપાદં તત્ સર્વતોઽક્ષિશિરોમુખમ્ ।
સર્વતઃ શ્રુતિમલ્લોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ ૧૩-૧૪॥

સર્વેન્દ્રિયગુણાભાસં સર્વેન્દ્રિયવિવર્જિતમ્ ।
અસકતં સર્વભૃચૈવ નિર્ગુણં ગુણભોક્તૃ ચ ॥ ૧૩-૧૫॥

બહિરન્તશ્ચ ભૂતાનામ્ અચરં ચરમેવ ચ ।
સૂક્ષ્મત્વાત્તદવિજ્ઞેયં દૂરસ્થં ચાન્તિકે ચ તત્ ॥ ૧૩-૧૬॥

અવિભક્તં ચ ભૂતેષુ વિભક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।
ભૂતભર્તૃ ચ તજ્ઞેયં ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥ ૧૩-૧૭॥

જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિઃ તમસઃ પરમુચ્યતે ।
જ્ઞાનં જ્ઞેયં જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય વિષ્ઠિતમ્ ॥ ૧૩-૧૮॥

ઈતિ ક્ષેત્રં તથા જ્ઞાનં જ્ઞેયં ચોક્તં સમાસતઃ ।
મદ્ભક્ત એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ભાવાયોપપદ્યતે ॥ ૧૩-૧૯॥

પ્રકૃતિં પુરુષં ચૈવ વિદ્ધ્યનાદી ઉભાવપિ ।
વિકારાંશ્ચ ગુણાંશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિસમ્ભવાન્ ॥ ૧૩-૨૦॥

કાર્યકરણકર્તૃત્વે હેતુઃ પ્રકૃતિરુચ્યતે ।
પુરુષઃ સુખદુઃખાનાં ભોક્તૃત્વે હેતુરુચ્યતે ॥ ૧૩-૨૧॥

પુરુષઃ પ્રકૃતિસ્થો હિ ભુક્તે પ્રકૃતિજાન્ગુણાન્ ।
કારણં ગુણસજ્જોઽસ્ય સદસધોનિજન્મસુ ॥ ૧૩-૨૨॥

ઉપદ્રષ્ટાનુમન્તા ચ ભર્તા ભોક્તા મહેશ્વરઃ ।
પરમાત્મેતિ ચાપ્યુક્તઃ દેહેઽસ્મિન્પુરુષઃ પરઃ ॥ ૧૩-૨૩॥

ય એવં વેત્તિ પુરુષં પ્રકૃતિં ચ ગુણૈઃ સહ ।
સર્વથા વર્તમાનોઽપિ ન સ ભૂયોઽભિજયતે ॥ ૧૩-૨૪॥

ધ્યાનેનાઽત્મનિ પશ્યન્તિ કેચિદાત્માનમાત્મના ।
અન્યે સાઙ્ગ્યેન યોગેન કર્મયોગેન ચાપરે ॥ ૧૩-૨૫॥

અન્યે ત્વેવમજ્ઞાનન્તઃ શ્રુત્વાઽન્યેભ્ય ઉપાસતે ।
તેઽપિ ચાતિતરન્ત્યેવ મૃત્યું શ્રુતિપરાયણાઃ ॥ ૧૩-૨૬॥

ચાવત્સઆયતે કિંચિત્ સત્ત્વં સ્થાવરજઙ્ગમમ્ ।
ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસંયોગાત્ તદ્વિહિ ભરતર્ષભ ॥ ૧૩-૨૭॥

સમં સર્વેષુ ભૂતેષુ તિષ્ઠન્તં પરમેશ્વરમ્
વિનશ્યત્સ્વવિનશ્યન્તં ચઃ પશ્યતિ સ પશ્યતિ ॥ ૧૩-૨૮॥

સમં પશ્યન્હિ સર્વત્ર સમવસ્થિતમીશ્વરમ્ ।
ન હિનસ્ત્યાત્મનાઽઽત્માનં તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ ૧૩-૨૯॥

પ્રકૃત્યૈવ ચ કર્માણિ ક્રિયમાણાનિ સર્વશઃ ।
ચઃ પશ્યતિ તથાઽઽત્માનમ્ અકર્તારં સ પશ્યતિ ॥ ૧૩-૩૦॥

યદા ભૂતપૃથગભાવમ્ એકસ્થમનુપશ્યતિ ।
તત એવ ચ વિસ્તારં બ્રહ્મ સંપદ્યતે તદા ॥ ૧૩-૩૧॥

અનાદિત્વાન્નિર્ગુણત્વાત્ પરમાત્માઽયમવ્યયઃ ।
શરીરસ્થોઽપિ કૌન્તેય ન કરોતિ ન લિપ્યતે ॥ ૧૩-૩૨॥

યથા સર્વગતં સૌક્ષ્મ્યાત્ આકાશં નોપલિપ્યતે ।
સર્વત્રાવસ્થિતો દેહે તથાઽઽત્મા નોપલિપ્યતે ॥ ૧૩-૩૩॥

યથા પ્રકાશયત્યેકઃ કૃત્સ્નં લોકમિમં રવિઃ ।
ક્ષેત્રં ક્ષેત્રી તથા કૃત્સ્નં પ્રકાશયતિ ભારત ॥ ૧૩-૩૪॥

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોરેવમ્ અન્તરં જ્ઞાનચક્ષુષા ।
ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષં ચ યે વિદુર્યાન્તિ તે પરમ્ ॥ ૧૩-૩૫॥

ૐ તત્સદિતિ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાસુ ઉપનિષત્સુ બ્રહ્મવિદ્યાયાં યોગશાસ્ત્રે
શ્રીકૃષ્ણાર્જુનસંવાદે ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞવિભાગયોગો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩॥

With Blessings from:

Sri. Sri. Sugunendra Theertha Swamiji, Puthige Mutt, Udupi, India

Sri Krishna Vrundavana, NJ, USA

<http://krishnavrunda.org/>